

Semitik (Sami) Dillerde Şahıs İsimleri ¹

Personal Names in Semitic Languages

(Yazar: Hâlid en-Nâşif)

Çev. Ferhat YILMAZ

ORCID: 0000-0002-6964-7967

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye, fyilmaz@mku.edu.tr

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 17.06.2020 Düzeltme/Revised: 25.10.2020 Kabul/Accepted: 28.10.2020

Ceviri Makalesi / Translation Article

Atıf / Cite as: en-Nâşif, H. (1993). Semitik (Sami) Dillerde Şahıs İsimleri. Antakiyat, Çeviren: Ferhat YILMAZ, 3 (2), 292-304

Öz:

Bu makale, Semitik (Sami) dildeki şahıs isimlerinin çalışmalarının mevcut durumunu sunmaktadır. Yazar özellikle Arapça kelimelerin kökeninin belirlenmesinde veya Arapçadaki dilbilimsel olguların önceki Semitik (Sami) dillerde bulunan durumlara bağlanması ile ilgili olarak, Semitik (Sami) diller arasındaki karşılaştırmalar alanında bu konudan yararlanma olasılığını ortaya koymaktadır. Bu konu Akad, Ebla ve Amori dillerinden örnekler vererek çalışılmıştır. Yazar, Kuzey Arabistan'ın eski yazıtlarında geçen bazı ortak Arapça isimleri benzer isimlerle karşılaştırır.

Anahtar kelimeler: Sami Dilleri, Arapça İsimler, Eski Arapça, Akad

Abstract:

The paper offers an overall survey of studies concerned with Semitic personal names. Giving some examples from Akkadian, Eblaitic and Amorite, the author shows how onomastics could be utilized in comparative Semitic research. In this respect, special attention has been given to Arabic. The study deals with some common Arabic names and compares these with attestations in pre-Islamic inscriptions from northern Arabia.

Key Words: Semitic Languages, Arabic Names, Old Arabic, Akkadian

¹ Bu çalışma; küçük değişikliklerle beraber Arkeoloji ve Müzeler Dairesi tarafından düzenlenen bir dizi bilimsel toplantılarda hicri 23 Şaban 1410 (miladi 20 Mart 1990) Salı günü verilen konferansın metnidir. Kral Suud Üniversitesi hicri 1410. Bu makale aynı zamanda Kral Suud Üniversitesi Dergisi, cilt 5, Edebiyat (1), s.s. 303-319 (hicri 1413/miladi 1993)'de yayınlanmıştır.

Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

GİRİŞ

Bu makale, Semitik (Sami) dildeki şahıs isimlerinin çalışmalarının mevcut durumunu sunmaktadır. Yazar özellikle, Arapça kelimelerin kökeninin belirlenmesinde veya Arapçadaki dilbilimsel olguların önceki Semitik (Sami) dillerde bulunan durumlara bağlanması ile ilgili olarak, Semitik (Sami) diller arasındaki karşılaştırmalar alanında bu konudan yararlanma olasılığını ortaya koymaktadır. Bu konu, Akad, Ebla ve Amori dillerinden örnekler vererek çalışılmıştır. Yazar, Kuzey Arabistan'ın eski yazıtlarında geçen bazı ortak Arapça isimleri benzer isimlerle karşılaştırır.

Abbûd Ahmed el-Hazreci, "*Esmâ'unâ Esrâruhâ ve Ma'ânihâ*"² adlı kitabına anlamları ile birlikte pek çok Arapça isim ile başlar. Bunlara örnek olarak:

عُثْمَانُ: Yılan, toy kuşu yavrusu

أَيْلَى: Şarap sarhoşluğu

جَعْفَرُ: Küçük nehir

عَدْنَانُ: Herhangi bir yerde oturan

هَيْدُ: 100 deve

هَيْتَمُ: Şahin

أُسَامَةَ: Aslan

Yazar, okuyucuya şu sözlerle meydan okur: Bu tanıdık isimlerden birinin anlamını biliyorsan, bu kitabı almana gerek yok. Ancak, yukarıda geçen isimlerin anlamlarının bilinmemesi ilk etapta görüldüğü kadar şaşılacak bir durum değildir. el-Hazreci'nin de kitabında verdiği gibi bir grup isim kendi tarihindeki isimlendirmelerden koparılmıştır. Şüphesiz, bu Arap isimlerinin bir kısmının asıl anlamı, nesiller boyu yok olup gitmiştir. İnsan tabiatı gereği koruyucudur. Geçmişte kullanılan isimleri seçmesine şaşmamalıdır. İnsanlar, Osman ismi gibi zaman zaman tarihi şahsiyetlerle ilişkili olan isimleri özellikle seçerler. Ama söylediklerimize aykırı bir şey var. Dilin mirası ve Bedevi ortamı gibi benzer koşulların varlığını koruduğunu varsayarsak, el-Hazreci'nin kitabında verdiği isimler gibi isimlerin olması şaşırtıcı olmamalıdır. Yazar, bebeğin sağlık ve selameti için umut ifade eden isimler gibi halen kullanılan çok sayıda Arapça isimlerden bahsetmemektedir. Belki de, birleşik Arapça isimlerin çoğunluğu, Allah lafzını veya Allah'ın isimlerini içeren isimlerdir. Bu tür isimler, Arap coğrafyası ile sınırlı kalmayıp diğer bölgelere de yayılmıştır.

² Abbûd Ahmed el-Hazreci, *Esmâ'unâ Esrâruhâ ve Ma'ânihâ*, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 1988, 2. Baskı, sayfa 5.

Bu seri mülâhazalardan kastım, çağdaş Arap dilbilimi alanında hemen hemen bilinmeyen dil çalışmaları ile ilgili bir şeyler ortaya koymaktır. Sözlüklere dayanarak Arapça isimleri anlamlandırmada meseleyi daha da derinlemesine incelersek (*Esmâ'unâ "İsimlerimiz"* kitabının yazarının yaptığı şey de budur) bizi kelimeleri isimlendirme amacıyla özel isimleri derinlemesine incelemeye sevk ettiğini görürüz. Bu, meselenin düşünsel boyutudur. Ancak başka bir boyutu da şu ki (beni birinci derecede ilgilendiren yönü) isimlerle ilgili çalışma, bir dile ait sözlük maddelerinin zengin olması gibi özel dilsel bir öneme sahiptir. Dilsel olguların ortaya çıkarılması yalnız isimlerde etkin olabilir. Durum, söylediğimiz kadarla sınırlı kalmayıp, -birazdan ifade edeceğimiz gibi- dilin bütünüyle kişi isimlerine dayalı olarak tespit edilmesine kadar uzanabilir. Semitik (Sami) diller ile ilgili Arapça bir çalışmanın olduğunu gördüğünde kişiyi şaşırtabilir. Belki de bu çalışma türünün tek örneğidir. O da Paris'te Fransızca olarak yayınlanan ve sadece Arapça isimlerle ilgilenen bir derginin³ yayınladığı Alman müsteşrik (oryantalist) Enno Littmann⁴ tarafından kaleme alınmış Sami dillerindeki şahıs isimleri adlı çalışmadır. Sami dillerindeki şahıs isimleri ile ilgili diğer çalışmalara gelince, Arapça dışında yazan bilim insanları bu konu ile ilgili pek çok kitaplar ve araştırmalar yapmışlardır. Aşağıda, Arapça dil çalışmalarında Sami dillerindeki kişilerin isimlerinin çalışmasının mevcut durumunu sunmak istiyorum.

Bildiğimiz en eski Semitik (Sami) isimler, Irak'ın güneyinde Fâra ve Ebû Salâbîh yerleşim yerlerindeki eski metinlerde geçen Akad isimleridir⁵. Burada, milattan önce üçüncü bin yılın ortalarına, belki de bu tarihten yüzyıl⁶ öncesine kadar uzanan Ebû Salâbîh metinlerindeki isimlere değineceğim. 1960'larda Ebû Salâbîh'teki rakamların keşfi, Sümer araştırmalarındaki modern keşiflerin en önemlilerinden kabul edilmektedir. Ancak bu olay, 1970'lerdeki Ebla metinlerinin keşfiyle karşılaştırıldığında uzmanların araştırmalarıyla sınırlı kalmıştır. Bu keşfin önemi, sayıları yüzleri bulan Ebû Salâbîh rakamlarının Sümer dilinde yazılmış edebi metinlerden ibaret olmasında saklıdır. Ur'un üçüncü hanedanı dönemine, yani milattan önce üçüncü bin yılın sonlarına kadar uzanan birkaç edebi metni dikkate almazsak, Sümer edebi metinlerinden geriye kalan kısım, milattan önce ikinci bin yılın başlarında Akad dili konuşanlar tarafından kopyalanmıştır (çoğaltılmıştır). Bu konuyla ilgili şaşırtıcı olan -bizim de burada kastettiğimiz şey- Ebû Salâbîh metinlerinin bazı

³ *Cahiers d'onomastique arabe* (Paris). Bu dergi 1981 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır.

⁴ Enno Litmann, "Muhâdarât fi'l-Luğâti's-Sâmiyye Esmâ'u'l-A'lâm" *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1. *Fuad (Kahire) Üniversitesi*, sayfa 1-56, 1948. Ayrıca İsmail b. Ali el-Ekva'nın çalışmasına da değinmek gerekir. Onun çalışması "el-Künâ ve'l-Elkâb ve'l-Esmâ' İnde'l-Arab ve Mâ İnfere-det bihi el-Yemen", *Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye Dergisi*, 35/2, s.395-410, Şam 1978. Ancak bu çalışma genel itibarıyla sadece Yemendeki künye ve lakapların kullanımı ile ilgilidir.

⁵ Fâra ve Ebû Salâbîh isimleri için bakınız; Robert D. Biggs, "Semitic Names in the Fara Period", *Orientalia NS*, 36(1967), 55-66.

⁶ Bu metinlerin tarihi için bu yazarın son sözündeki kısma bakınız; Robert D. Biggs, "The Ebla Tablets: A 1981 Perspective", *Bulletin: The Society for Mesopotamian Studies*, 2 (February 1982), 11.

yazarlarının isimlerinin Semitik (Sami) olduğunu. Âlûm, Dorûm ve Âlûm, İlûm gibi isimler. Bunlar sırasıyla şehri koruyan ve şehrin ilahı anlamlarına geliyor⁷. Bu da Samilerin, Mezopotamya topluluğuyla bütünleşme sürecinin tamamlandığını göstermektedir. Bu bölgedeki varlıkları aşağı yukarı Ebû Salâbîh metinlerinin tarihinden önceki bir döneme kadar uzanır. Geçen bu iki isimden أهل kelimesine karşılık gelen ألوم kelimesi (aslen çadır anlamında kullanılmaktadır), aynı zamanda Mezopotamya'daki Samilerin varlığına işaret etmektedir. Ugarit dili, İbranca, eski Güney Arapçası ve diğer Arapça bu kelimeyi korumuştur.⁸ Elif ve he harfleri Akad dilinde fethanın uzatılması ile yazılmıştır. Abdurrahman el-Ensari, Arapçada buna benzer bir şey olduğunu söylemektedir. Biz de اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم derken elif harfinin üstüne med آ harfi ile söylüyoruz.

Ebû Salâbîh'in isimleri, tanınmış bilgin Gelb tarafından derlenen eski Akad isimleri ile yakından ilgilidir⁹. Eski Akad lehçesinin kurallarını belirlerken isimlere büyük ölçüde güveniyordu. Eski Akad lehçesi alanındaki dilbilimsel çalışmaların Sami dilleri arasındaki karşılaştırmalar ve bunların nasıl kaynaklandığını ve geliştiğini belirlemek için özel bir önem taşıdığına şüphe yoktur. Burada birleşik isimlere ايلي türünden örnek vereceğim. أبا وايلي - لبا. Bu iki isim ikinci kısmında iki kelime içermektedir. Bunlar "أخوم" ve "البوم" dir¹⁰. Sırasıyla anlamları "erkek kardeş" ve "aslan"dır. İsimlendirmede bu iki kelime (م) mimsiz olarak naspedilmiştir. Yani Arapçadaki müfred (tekil) isimde tenvin buradaki (م) harfi karşılığında kullanılmıştır. Akad dili açısından nasb durumunun açıklanması pek mümkün görünmemektedir. Eski Sami dillerinde cümledeki haberin var olduğu -ki hala Arapçada da vardır-sonucunu çıkarıp öne süren kişi, Gelb olmuştur¹¹. "الهي أخ" veya "الهي هو الأخ" ve "الهي" "الهي هو الأسد" veya "الهي هو الأسد". İşte burada olduğu gibi bu iki isim şu şekilde tercüme edilebilir. Birinci isme göre¹² çocukların ölümünün eski Mezopotamya toplumunda yaygın bir durum olduğu açıktır. Bu nedenle, ölen kardeşi ile ilgili olarak yeni doğan birinin veya çocuğun sağ salim hayatına devam etmesi için umut ifade eden birçok isim vardır (bedel, mükâfat isimler). Çocukların vefatı ile ilgili bu durum sadece Mezopotamya bölgesindeki Samilere has bir durum olmayıp, kök harfi üç harften

⁷ سور ve إله isimleri yeni doğan bir çocukla ilgili istenen korumayı ifade etmek için mecazi olarak kullanılır. Bu iki isim Bigss, "Semitic Names", 62-64 de geçmektedir. Bana göre bu iki isim, atalarının sahip olduğu kültürel arka planı da yansıtmaktadır.

⁸ أهل kelimesinin kullanımı anlamıyla İbranca tektir.

⁹ Bu isimler şu kitapta vardır. I. J. Gelb, *Glossary of Old Akkadian*, Chicago, The University of Chicago Press 1957.

¹⁰ Bakınız: Gelb, pp.21, 159. Akad dilinde aslan için müzekker (eril) olduğunda لبوم dur. Müennesi (dişili) ise لبوم dir.

¹¹ Bakınız: I. J. Gelb, *Old Akkadian Writing and Grammar* (Chicago: The University of Chicago Press, 1961), pp.146-53.

¹² İsimle kastedilen, çocuğun (kişisel) tanrısı (ilahı) vasıtasıyla, ölen kardeşinin yerine çocuğun isimlendirilmesidir. Bakınız: J. J. Stamm, *Die akkadischen Namengebung* (Leipzig: J. C. Hinrichs Verlag, 1939), p.300.

oluşan ع و ض den türemiş yaygın olan عوض (avaz veya ivaz) ismi gibi isimler veren başka Arap toplumlarında da görmekteyiz.

Ebla metinlerinden derlenen başka isim gruplarından bahsetmek için yine üçüncü bin yılda kalmaya devam ediyorum¹³. Eski Akad dönemine ait özel bir yeri olan Suriye'nin kuzeyindeki Merdih tepesi. Ebla bölgesinde yaşayanlar, kendisine Eblavi adı verilen Sami dillerindeki çivi yazısını kullanmaktaydılar. Ebla'da bulunan çok sayıda metne rağmen, Ebla dili büyük ölçüde gizemini devam ettirmektedir. Bunun nedeni, Eski Akad lehçesinden elde edilen bütün metinlerde olduğu gibi Ebla dilinin kısaca yazmak ve dilin doğasını öğrenmedeki engeli ortadan kaldırmak için bir aracı olarak çivi yazısı dili Sümer dilini kullanmış olmasıdır. Sümer dilindeki kelimelerin Ebla diline tercümelerini içeren bazı tabloları göz ardı edersek, Ebla dilinin temel prensiplerini ortaya koymak için en uygun malzeme, şahıs isimleridir. Gelb, Ebla diline en yakın dillerin öncelikle eski Akad lehçeleri olduğuna dair yukarıda zikrettiğimiz bir çalışma yapmıştır¹⁴. İkinci sırada Amori dilini, daha sonra da Ugarit dilini ele almaktadır. İbranca bu sıralamanın en sonunda yer almaktadır. Özellikle eski ahitte geçen isimleri bazı Ebla dili isimlerle irtibatlandırdıktan sonra 1970'lerde Ebla rakamları keşfedildiğinde yapılan kargaşayı hala hatırlıyoruz. İlk okumaların büyük bir kısmının doğru olmadığı anlaşıldıktan sonra fırtına biraz durdu. Burada, bilim adamları arasında yoğun tartışmalara yol açan Ebla isimlerinin dilsel yapısı ile ilgili bir konuya değinmek istiyorum. Kayda değer pek çok Ebla dili ile isimlerin en-na-ni ismi gibi _NI çivi yazısı şekliyle bitmesi, bu meseleyi içine almaktadır. NI şeklinin pek çok okunuşları ortaya çıkmıştır. Bunlardan “ia” ya ilaveten “ni” şeklinde de okunuş vardır. Eski ahitte İbranilerin ilahının adı olan Yahova'ya has kılmak için bazıları sonuna یا ekleyip açıklama yoluna gitmede aceleci davranmışlardır. Konuyu detaylı bir şekilde inceledikten sonra یا nın, ismin sonundaki bir kısaltma olduğu anlaşılmıştır. Bu görüşü destekleyen şey, yukarıda bahsedilen aynı kişinin “en-na-NI” yı yani bunun aksine okumanın imkânsız olduğu “en-na-il” şeklinde “il” ekleyerek okumasından kaynaklanmaktadır¹⁵. “الحنان يا ايل” isminin kısaltıldığına “en-na-ya” şeklinde okunması gibi¹⁶. Bu kısaltma, Nasrullah (نصرالله) veya Nasruddin'e (نصر الدين) karşılık gelen Nasri (نصري) gibi Arapça isimlerinde ya da aslında Abdullah'ın (عبدالله) bir kısaltmasını temsil eden Abdo'da (عبدو) vav kullanımını gibi Sami dillerinde yaygındır¹⁷.

¹³ Ebla metinleri ile ilgili genel olarak bakınız: Paulo Mattier ve diğerleri, *Ebla (ابلا), Abla (عبلأ), Beyaz Kaya (الصخرة البيضاء)*. Arkeolojik, dil ve tarih araştırmaları, Suriye matbaası, Şam 1984.

¹⁴ Gelb görüşüne şu eseri delil göstermektedir. Biggs, *The Ebla Tablets*, 23.

¹⁵ Bu ismin çeşitli şekilleri ve onunla ilgili görüşler için bk. Hans Peter Müller, “Der Jahvename und seine Deutung Ex3, 14 im Licht der textpublikationen aus Ebla,” *Biblica*, 62, 1981, 305.

¹⁶ Bu isim “enenu” fiilinden türetilerek telif edilmiştir. Sami dilindeki karşılığı “حن” dir. Yapısı “ennum” dur. Nidayı göstermesi için nasb olarak “حنان” şeklinde okunmuştur.

¹⁷ Abdurrahman el-Ensari'nin, نصري ve benzer isimlerdeki ي nın, iraptan dolayı olabileceğini ifade etmesi dikkatimi çekmiştir.

Şimdi tamamen Akad isimlerine yöneliyorum. Sami dillerindeki bu isimler şimdiye kadarki en büyük yazılı materyali oluşturmaktadır. Malzemenin büyüklüğü Akad kaynaklarının kapsadığı uzun bir dönem yani yaklaşık 2500 sene olmasından kaynaklanmaktadır. Babil ve Asur kültürünün oluşmasına ilaveten, milattan önce üçüncü bin yılın ilk yarısında başlayan, en azından daha önce de geçtiği gibi Sümerlerle Sami dilini konuşanlar arasında meydana gelen etkileşimin neticesinde ortaya çıkmıştır. Bilim insanları öteden beri Akad isimlerini, yani az önce geçen eski Akad lehçelerine, eski, orta, yeni ve son dönem güney Mezopotamya Babil bölgesine, eski, orta ve son dönem Asur ve kuzey Mezopotamya'ya göre kısımlara ayırmışlardır. Adı geçen şahıs isimlerinin bütün bölümleri uzmanlar tarafından toplanmıştır. Ancak, bu kitapların çoğu eskidir¹⁸. Hali hazırda elimizde olan Sümer ve Akad araştırmalarının belli bir seviyeye ulaşmasını istiyorsak yeniden yazılması gerekir. Bu bağlamda, Landsberger'in yetiştirdiği ve bu alanın önde gelen kurucularından biri olan Stamm¹⁹ tarafından derlenen Akad isimlerinin kapsamlı bir çalışmasından bahsetmeliyiz. Bu kitap genel olarak Sami dillerindeki isimler için temel bir referans kabul edilmektedir. Çünkü yazar, isimlerin dilbilimsel analizine ilaveten isimlendirmeyi zorunlu kılan durumu da belirlemiştir. Hiç şüphe yok ki, bu amaca ulaşmanın, bir kişinin etrafındaki dünyayla etkileşimini anlamada büyük yararı vardır. Yukarıda çocuk ölümüyle ilgili isimlerden ve isimlendirmenin ölümü yenmeye çalışmanın bir şeklini nasıl yansıttığından bahsetmiştim.

Eski ahit diline aidiyeti sebebiyle eskiyi inceleyen müsteşriklik (oryantalistik) diye isimlendirilen bilim insanları tarafından özel ilgi gören kuzeybatı Sami dillerine yani İbranca'ya bakışımızı çevirelim. Martin Noth'un²⁰ 1920'lerin sonunda tamamladığı ve İbranca isimleri bir araya getiren önemli çalışmasını anarak bu dile başlıyorum. Noth, kitabına "Semitik (Sami) isimler çerçevesinde İbranca isimler" adını verdi. Kitabın başlığı, yazarının diğer Sami dilleriyle karşılaştırmalara önem verdiğini göstermektedir. Kitabı, ondan sonra ortaya çıkan Sami isimleri ile ilgili

¹⁸ Eski Babil: Hermann Ranke, *Early Babylonian Personal Names from the Published Tablets of the So-called Hammurabi Dynasty (B.C. 2000)*, (Philadelphia, 1905).

Orta Babil: Albert Tobias Clay, *Personal Names from Cuneiform Inscriptions of the Cassite Period* (New Haven: Yale University Press, 1912).

Modern ve Son Dönem Babil: Knut Leonard Tallqvist, *Neubabylonisches Namenbuch zu den Geschaeftsurkunden aus der Zeit des Šamašumkin bis Xerxes* (Helsingfors, 1905).

Eski Asur: Ferris J. Stephens, *Personal Names from Cuneiform Inscriptions of Cappadocia* (New Haven: Yale University Press, 1928).

Orta Asur: Claudio Saporetti, *Onomastica medioassira* (Rome: Pontificium Institutum Biblicum, 1970)

Modern Asur: Knut Leonard Tallqvist, *Assyrian Personal Names* (Helsingfors, 1914).

¹⁹ Stamm, p.317.

²⁰ Martin Noth, *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung* (Stuttgart, 1928).

araştırmalarının temel taşını teşkil etmiştir. İbranca dışında Sami diliyle ilgili herhangi bir dilde şahıs isimleri üzerinde herhangi bir çalışma olmadığını söylediğimizde abartmış olmadığımızı düşünüyorum. Şöyle ya da böyle Noth'un yaptığı bu çalışmadan etkilendim.

Özellikle de bu dille ilgili herhangi bir yazılı metin olmamasından dolayı, Kuzeybatı Sami diline bir örnek olarak, Amori dilini anlamada esas kaynağımızı oluşturan Amori dili isim gruplarından²¹ bahsedeceğim. Ancak, amuru “أمورو” kelimesi sadece varsayımsal bir kelime olmayıp daha ziyade, Mezopotamya bölgesinde yerleşik olarak yaşayıp da Şam vadisinde çeşitli bölgelerde dolaşan hem halk hem de dil bakımından bedevi gruplarına verdikleri kelimedir. Amorlular milattan önce ikinci bin yılın ilk yarısında iki devlet kurmayı başardılar. Bunlardan birincisi güneyde Babil, ikincisi ise kuzeyde Asur devletleridir²². Özellikle de Akad isimlerinden farklı olduğu düşünülen Mari krallığındaki isimlerden yola çıkarak Suriye'nin kuzey bölgelerinde Amorluların varlığıyla ilgili bilgileri araştırabiliriz. Seçkin Amor isimleri arasında cümlelerden oluşan isimler vardır ve bunlar genellikle geçmiş veya şimdiki zaman biçiminde özne ve fiilden oluşur. Arapçada da bilinen bir işaret olan muzari fiil sigasındaki aynel fiilin harekesindeki farklılıkları aşağıda gelen şu üç isimde açıkça göstereceğim.

Yasmaḥ-EL²³ fetha ile

Yagmur-EL²⁴ damme ile

Yaḥzib-EL²⁵ kesre ile²⁶

Bu isimler, belirli bir tanrıyı ifade ettiği varsayılan “ايل” EL unsurunda ortaktır. Bu üç ismi şu şekilde de tercüme edebiliriz. “EL dinliyor”, “EL tamamlıyor”²⁷ ve “EL kurtarıyor”²⁸. Muzari gaib müfred fiilin ya'sına nisbetle Arapçaya benzerliği görülmektedir. Ben burada Sami dillerindeki muzari fiilinin gelişiminin ayrıntılarına

²¹ Amori dili isim grupları: Herbert Bardwell Huffmon, *Amorite Personal Names in The Mari Texts: A Structural and Lexical Study* (Baltimore: Johns Hopkins, 1965)

²² İlk Asur devletinin kurucusu Şemsi Addad'ın geçmişi ile ilgili bilgiler şu yazarın yaptığı çalışmadan sonra ortaya çıkmıştır. Maurice Birot, in Mari. *Annales de recherches interdisciplinaires*, 4 (1986), 219-42.

Yazar, Şemsi Addad'ın Asur'un kuzeyinde Ekallatum'da (günümüzde yapı, heykel olarak bulunan) hüküm sürmeye başladığını belirtti. Amorluların toplandığı merkez olan Diyala bölgesinden bu şehre gelmiştir.

²³ Huffmon, p. 250.

²⁴ Huffmon, p.180.

²⁵ Huffmon, p.192.

²⁶ Bu ögede tek bir işaret olan “AN” ile yazılmıştır. Bu işaret, anlamı İlahi (الهي) olan (ايلى) şeklinde okunabilir.

²⁷ İlah'ın doğum (veya yaratma) sürecini başarıyla bitirdiği anlamına gelir.

²⁸ Yani İlah, çocuğu ölümden kurtarmıştır.

girmek istemiyorum. Konu Sami dillerinin karşılaştırmalı çalışmaları ile ilgilenen dilbilimcilerinden büyük ilgi görmüştür. Eskiden yeniye doğru üç Sami dildeki muzari sigaları karşılaştırarak üç temel özelliği vermekle yetineceğim. Bunlar:

Amori dili ile يَفْعَلُ

Ugarit dili ile يَفْعَلُ aynel fiili fetha olduğunda muzarat harfi kesre okunuyor²⁹.

Arapçada istisnasız يَفْعَلُ muzarat harfinin kesresiyle okunur.

Görünen o ki bu durum Ugarit dilinde kısmen olurken, İbranca ve diğer son dönem kuzey batı Sami dillerinde daha yaygın olduğu kabul edilmektedir³⁰. Arapçaya gelince, Sami dillerin gelişiminin eski bir dönemine kadar uzanan dil özelliklerini koruduğu bilinmektedir³¹. Bununla birlikte, Arapça ve Amori dili ve belki de Ebla dili arasındaki tarihsel ilişkinin hala izaha ihtiyacı bulunmaktadır.

Amori dili ile ilgili isimleri hakkındaki sözlerimi ايل - يَسْمَعُ ismine yorum yaparak bitiriyorum. İsim خ harfi ile telaffuz edilmektedir. Aslında çıkarılan ses خ değil ع dır. Açıklamak gerekirse burada söylemek istediğim şey, Akad dili milattan önce üçüncü bin yılda ع sesini kaybetmiştir. Çivi yazısı sisteminde ع harfi ile ilgili herhangi bir işaret bilinmemektedir. Bunun yerine Akad dilinde, Amori dilinde kullanılan خ sesinin yerine ع sesi kullanılmıştır. Bu kullanıma en iyi örnek ايل-يَسْمَعُ dir. Muzari fiilin ya'sına örnek olarak yukarıda vermiştik. Aslında bu isim son dönem kuzey batı Sami dillerinde يَسْمَعُ-يَسْمَعُ ايل şeklindedir. Eski kuzey Araplarında ise bu isim ي-س-م-ع-ل sigasıyla bilinmektedir³². Bu Safevi dilinde 29 defa kullanılmıştır. Arapçada إسماعيل isminin ي harfini düşmesiyle son şeklini aldığı görülmektedir. Bu meyanda eski Arapların, ايل unsurunu içeren Arapça olmayan birleşik isimlerin tahlilini bildiklerini de belirtmek gerekir. Lisani'l-Arab جبر maddesi altında şu ifadeyi vermektedir: "ميكائيل ve جبريل ile ilgili İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir. عبد الرحمن ve عبد الله daki sözün gibidir. el-Esmâi: ايل in anlamı Rabblık (ilahlık) tır. جبر ve ميكا ona eklenmiştir. Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Sanki onun anlamı عبد ايل ve رجل ايل dir. جبر عبد ve ايل dendiğinde الله denmektedir³³.

²⁹ Bu kural Bart ve Ginsburg'un kuralıdır. Aynel fiili damme veya kesre olursa muzarat harfi kesre okunmaz. Ugarit dilinde bu durumda يَفْعَلُ ve يَفْعَلُ okunur. Kural ile ilgili bakınız: Huffmon, p.64.

³⁰ Anılan görüş Huffmon, p.64 de geçmektedir.

³¹ Örnekler için bakınız: Karl Hecker, "Das Arabische im Rahmen der semitischen Sprachen," in: Wolf Dietrich Fischer, ed., *Grundriss der arabischen Philologie*, Bd. I (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1982), p. 6.

³² G. Lankester Harding, *An Index and Concordance of Pre-Islamic Arabian Names and Inscriptions* (Toronto: University of Toronto Press, 1971), p. 671.

Hem bu isim hem de aşağıdaki isimler için Güney Arap yarımadasındaki kitabelerden örnekler kullanmadım. Sadece Kuzey kitabeleriyle sınırlandırdım. Çünkü bu bağlamda ilk etapta Arapça ile karşılaştırmayı önemsiyorum.

³³ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, ayrıntılı fihristlerle destekli tam teşekküllü yeni baskı, Daru'l-Maarif, sayfa 535, Kahire tarihsiz.

Ugarit³⁴, Fenike³⁵, Aram ve son dönem lehçeler³⁶ gibi Kuzeybatı Sami dil gruplarının dillerinde insanların isimleri üzerinde derinlemesine araştırmalar yapan çalışmaları sunarak sözü uzatmak istemiyorum. Ben zaten özellikle Amori dili ile ilgili bazı ayrıntılara değinmiştim. Ben burada, Arap araştırmacılar tarafından yapılmış olan Aram dili³⁷ isimlerini ve lehçeleri olan Nabat³⁸ ve Hadar'a³⁹ değinmekle yetineceğim. Şüphesiz prensip olarak ض diliyle (telaffuzuyla) konuşanlar, -bu da tek yaşayan dil olan Sami dilidir- bir başka Sami dilini, Sami dilinin dışındaki dille konuşanlardan daha iyi kavramaktadırlar.

Son olarak, kuzeyde Arap yarımadası ve güneyde de eski güney Araplarının arasında konuşulan Didan, Lihyan, Semud, Safevi ve Arap dilini içine alan Sami dillerin güney koluna geliyorum. Arapçanın eski dillerinin isimleri için tek kaynağımız, bu isimleri 1930'larda toplayan G. Ryckmans'dır⁴⁰. Ryckmans malzemesini toplarken (oluştururken), fiillerden camid ve müştak isimleri, tanrı (ilah) isimlerini ve birleşik isimleri içeren isimler, ayrıca toplum ve kabile isimleri gibi isimleri de büyük gruplara ayırarak analiz etmiştir. 1930'lardan sonra yayınlanan metinlere gelince, bu konuda 2015 yılında malzemeyi tekrar toplayan Harding'e başvurulabilir⁴¹. Ancak, Ryckmans ve Harding minimum analizi benimsemektedirler. Araştırmacıya, adı geçen dillerin yazıtlarının okunmasına yardımcı olan bir araç sağlamanın kitaplarındaki esas amaç olduğu görünüyor. Kitaplarındaki malzemede en büyük bölüm, isimlere ayrılmıştır. Aslında, Sami dillerinin coğrafi yerlere göre bölünmesi, sadece tarihi şartları dikkate alarak pratik amaçlar içindir. Tek bir grup altında listelenen diller arasında organik bir bağlantı olması da zorunlu değildir⁴². Hala eski Kuzey ve Güney Arapça dilleri arasındaki evrimsel ilişkiyi, doğu ve kuzey batı Sami dil grupları arasındaki ilişkiyi, bir

Bu yorumda kişiyi şaşırtan şey جبریل ve ميكائيل isimlerinden ايل in kaldırılmış olmasıdır. Ancak bu iki ismin çevirisinin, Arapça olan عبدالله tan etkilenmiş şeklinde gösterilmesi doğru değildir.

³⁴ Frauke Gröndahl, *Die Personennamen der Texte aus Ugarit* (Rome: Pontificium Institutum Biblicum, 1967).

³⁵ Frank L. Benz, *Personal Names in the Phoenician and Punic Inscriptions* (Rome: Biblical Institute Press, 1972).

³⁶ Jürgen Kurt Stark, *Personal Names in Palmyrene Inscriptions* (Oxford: Clarendon Press, 1971).

³⁷ Mohammed Maraqtan, *Die semitischen Personennamen in der ult-und reichsaramäischen Inschriften aus Vorderasien* (Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1988).

³⁸ Fawwaz al-Khraysheh, "Die Personennamen in den nabaräischen Inschriften des Corpus Inscriptionum Semiticarum," dissertation: Marburg/Lahn, 1986).

³⁹ Sabri Abbadi, *Die Personennamen der Inschriften aus Hatra* (Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1983).

⁴⁰ G. Ryckmans, *Les noms propres sud-sémitiques*. Tome I: *Répertoire analytique* (Louvain: Bureaux du Muséon, 1934); Tome II: *Répertoire alphabétique* (1934); Tome III: *Concordance générale des inscriptions sud-sémitiques* (1935).

⁴¹ Harding, p.660.

⁴² Hecker, p.8.

yandan da Arapça, bilhassa günümüz Arapçası ile olan ilişkiyi açıklığa kavuşturmaya yönelik çalışmalardan yoksunuz.

Bu bağlamda, şahıs isimlerinin incelenmesi, Sami halkların hareketlerinin ve tarihsel kökenlerinin belirlenmesinde özellikle önem kazanmaktadır. Yine aynı durum, Sami dillerinden olan Safevi dili ile güçlü ilişkisinden dolayı, bu dillerin kuzeybatı kollarından etkilenmesiyle Lihyan dilinin tahlil edilmesi gereken isimlerinde de vardır⁴³.

Arapça isimlere gelince⁴⁴ Arapça dil çalışmalarında diğer Sami dillerinden yararlanma imkânlarını açıklığa kavuşturmak istediğimi belirterek burada karışık bir konuya girmek istemiyorum. el-Hazreci'nin bizi anlamlarıyla şaşırtmak istediği yedi ismi gözden geçirsek, bu isimlerin anlamlarının çoğunun, isimlendirmeden beklenebilecek şeylerle tutarsız olduğunu görürüz. Osman ismine nisbet edilen yılan, gücü ifade etmeyip insanların nazarında sevilen hayvanlardan da değildir. Anne-babalar çocuklarına isim verirken tek bir yerde ikamet eden anlamını verdikleri için Adnan ismine nisbet edilen anlamı da tam olarak kavramamız zor. Leyla ismine nisbet edilen anlamın da şarap sarhoşluğu anlamıyla bir kız çocuğuna verilmesi tuhaftır. Bu isimleri Osman ismi ile başlayarak ayrı ayrı ele alırsak, bu ismin sülasi kökünün عثم olduğunu görürüz. Kemiğe nisbet edilen عَظْم ye gelince, kemik eğri kaynadı anlamındadır. Aynı zamanda kemik düzgün olması için zorlandığında kırılır anlamını taşımaktadır⁴⁵. Belki de bu isimlendirmeden kastedilen, Osman isminin hem yılan hem çocuk hem de toy kuşu yavrusu anlamının verilmesi istenmesidir. Ancak فُعْلان kalıbı masdariyyet içindir⁴⁶. Sıfat anlamı olarak ⁴⁷فُعْلان kalıbında da ele alınabilir. İbnu'l-Kelbi'nin Cemhere adlı eserinde عَظْم ve عَظِيم kelimelerinin geçtiği görülmektedir⁴⁸. Yazıtlardan elde edilen malzemeye bakarsak, Safevi dilindeki ع ث م ve ع ث م ت köklerini görürüz⁴⁹. Bu dilde ع ث م nin üç defa, Semud dilinde de bir kez geçtiği söylenmektedir⁵⁰.

⁴³ Abdurrahman et-Tayyib el-Ensari, "A Critical and Comparative Study of Lihyanite Personal (ET) Names," unpublished Ph. D. Thesis, Leeds University, 1966.

⁴⁴ Burada Arapça (çoğunlukla dini) isimlerle ilgili temel çalışmadan bahsediyorum. H. Bräu, "Die altnordarabischen kultischen Namen," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. 32 (1925), 31-59, 85-115.

⁴⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV/2808.

⁴⁶ Carl Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* (Berlin: Verlag von Reuther und Reichard, 1908). I. 391:213 Aa.

⁴⁷ Brockelmann.p. 392:215 a.

⁴⁸ Bu iki isim şurada geçmektedir: Winnett and Harding *Inscriptions from Fifty Safaitic Cairns* (Toronto: University of Toronto Press, 1978). p. 593.

⁴⁹ Safevi dilindeki ع ث م ve ع ث م ت isimlerine bu kaynaklar delildir. ع ث م için

1-Winnett and Harding, p.359:2386.

2- Winnett and Harding, p.220:1265.

Adnan ismine gelince, Lisanu'l-Arab adlı eser bize bunun sülasi kökü عَدَن ye nisbetle bir yerde kalmak, ikamet etmek anlamında olduğunu ifade ediyor. عدنان ismi de doğrudan العَدَن den türetilmiştir. “Devenin bir yere bağlı kalması, oraya alışması ve orayı terk etmemesi” anlamına gelmektedir⁵¹. Bununla birlikte, Osman örneğinde olduğu gibi isim, Arapçanın eski dönem dillerinde de mevcuttur. Safevi dilinde عدن⁵². Buna mukabil Semud dilinde عدن⁵³ dir. عدن ismi ise Safevi dilinde bir kez, Semud dilinde ise iki kez geçmektedir⁵⁴. عدنان ve عثمان ile ilgili yani bu iki ismin kökeni

ت م ع için 1- Winnett and Harding, p.123:506b.

2- Winnett and Harding, p.502:3615a.

3- Vincent Anthony Clark. "A Study of New Safaitic Inscriptions from Jordan," unpublished Ph. D. Thesis, University of Melbourne, 1980. p. 374: 890.

Winnett ve Harding عَدَن olan birinci ismi kendi kitaplarındaki sayfa 593'de, İbnu'l-Kelbi'nin *Cemheretü'n-Neseb* adlı eserindeki عَدَن ve عَدِيم ile karşılaştırarak okumuşlardır. ت م ع yi okuyamamışlar. Ancak yine sayfa 593'de İbnu'l-Kelbi'de geçen عَيْثَمَة ile karşılaştırmışlardır. ت م ع isminin Harding'in sayfa 407'de olmadığı görülmektedir.

⁵⁰ Safevi dilindeki ت م ع ye deliller:

1-Winnett and Harding, p.321:287.

2- Winnett and Harding, p.319:2069.

3-Clark, p.323:651.

Semud dilindeki ت م ع ye deliller:

Ch. Huber, *Journal d'un voyage en Arabie* (Paris: Librairie Paul Geuthner, 1891), p.299.

Bu delil Harding p.407'de de geçmektedir. Delil şüpheli olabilir diye Huber'deki metnin aslına dönüp bakmadım. Görüldüğü kadarıyla Ryckmans da I, 173'de ت م ع yi aynı şekilde okumuştur. Yine sayfa 122'ye bakınız.

⁵¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV/2843.

⁵² Safevi dilindeki عدن için deliller:

1-*Corpus Inscriptionum Semiticarum* 5/1/1:1695.

2- *Corpus Inscriptionum Semiticarum* 5/1/1:1875.

3- Willard Gurdon Oxtoby. *Some Inscriptions of the Safaitic Bedouin* (New Haven: American Oriental Society, 1968), p. 100: 390.

4- Frederick Victor Winnett, *Safaitic Inscriptions from Jordan* (Toronto: University of Toronto Press, 1957). p. 127: 941.

Delil: *Corpus Inscriptionum Semiticarum* 5/1/1:1738. Harding p.410'da geçen عدن dir. Bu, G. Ryckmans'ın M. Donant'ın nüshasına güvenerek okumasına göredir. (ي açıkça görünüyor). عدن nin Arapça isim olarak عدان dan geldiğine ben inanmıyorum. (bu yorumla ilgili bakınız: Harding, p.410)

⁵³ Semud dilindeki عدن ye tek delil: A. Jaussen and R. Savignac, *Mission archéologique en Arabie* (Paris: Librairie Paul Geuthner, 1909,1914). Harding, p.410'da bu ismi, عدانة nin karşılığı olarak açıklamaktadır. (52 nolu dipnota bakınız). İsmi okunuşu şüphelidir. Nüsha: عد-ب-عدن ت. İki naşir de عدن ت (د) ب-ع şeklinde okumuşlardır. (Aşağıda geçen Nabat dili ile ilgili olarak عدن ون ismini karşılaştır.)

⁵⁴ Safevi dilindeki عدن ye tek delil: Oxtoby, p.106:426.

Semud dilindeki عدن ye delil:

1-G. Harding and E. Littmann. *Some Thamudic Inscriptions from the Hashemite Kingdom of Jordan* (Leiden: E. J. Brill, 1952).

2-Harding and Littman, No. 307

Bu iki delil ayrıca Harding, p.410'da da geçmektedir.

ile ilgili örneklerle karşılaştırma yapmamız gerekiyor. Daha önce İbnu'l-Kelbi'de geçtiği şekilde kökü *عَم* den *فَعْل* dir. Sonuna müzekkerlik (erillik) için *ان* eklenerek *فعلان* şeklinde olmuştur. Müenneslik (dişillik) için ise *ة* eklenerek *فَعْلَة* şeklinde okunmuştur⁵⁵. *عدنان* ismi ile ilgili *Lisanu'l-Arab* adlı eserde geçtiği şekliyle ismin yorumlanmasının görüldüğü kadarıyla Araplaşmış Araplara (el-Arabu'l-muste'ribe) yerleşik özellik kazandırmak için yorum yapanın isteğinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten bu isim, Nabatî yazıtlarında basit şekliyle yani *عدن و ن*⁵⁶ olarak, birleşik isim olarak da *عدن و ن*⁵⁷ yani "عبد عدن و ن" şekliyle geçmiştir. Bu isimle ilgili olarak Caske'l'in⁵⁸ yaptığı gibi *عدنان* isminin daha önce de geçtiği şekliyle *ألله* in yüce atasının ismi olduğunu tercih ediyoruz. Ataların yüceltilmesi, himayeye güvenilen toplumlarda alışılmış bir olguydu.

Leyla'ya gelince, Arapçanın eski dil materyallerinde ona rastlayamadım. Ancak, ismin şarap isimlerinden birinden geldiğini düşünmüyorum. Olsa olsa renge benzeme babından olabilir. Ancak Leyla (ليلى) ismi, elifi maksure ile yazılmıştır. Bu da ismin kökeninin gündüzün zıttı olan gece *ليلة*⁵⁹ şeklinde olduğunu varsaymamıza neden olmaktadır. İsmi kökeni, birleşik bir isim yani muzaf–muzafun ileyh olabilir. Ayrıca tanrılardan birinin doğum gecesinde yeni doğanın erkek değil kadın olması konusunda isteği olduğu anlamına gelebilir⁶⁰.

Bu araştırmanın amacı, şahıs isimleri konusunu, özellikle de araştırmanın dilsel yönünü tanıtmaktı. Ancak dolaylı olarak kastettiğim, Arapça dil çalışmaları için Sami dillerinin çok önemli olduğuna dikkat çekmekti. Arapçadan binlerce yıl önce gelen dil materyallerinin bolluğu, sıradan tasavvurların son derece üstündedir. Bu, bir dereceye kadar, adanın güneyindeki eski güney Arapçası ve kuzeydeki Semud ve Safevi dilleri gibi Arapçaya yakın diller için de geçerlidir. Avrupa'da doğu çalışmaları (şarkiyat) diye isimlendirilen şey ile rekabet etmek için Arap dünyasındaki

⁵⁵ *فعلان* kalıbına mukabil Arapçadaki *فَعْلَة* sigası ile ilgili bakınız: Brockelmann, I, 41:B2a.

⁵⁶ Bakınız: J. Cantineau, *Le Nabatéen* (Paris : Librairie Ernest Leroux, 1932), II, 127. Bu isim, Arapça aslında olmayan *و* harfinin, Nabatî dilinde uzatma fethası olduğu kabul edilmektedir. Bakınız: Cantineau, I, 48.

⁵⁷ Bakınız: Cantineau, pp. 126, 127. İsmi kısaltılmış olarak *عدن و ن* şeklinde olduğu da görülmektedir.

⁵⁸ Bu görüşe delil gösteriyorum. Munzir Abdülkerim el-Bekir, *Dirâsât fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm. Târîhi'd-Düveli'l-Cenûbiyye fi'l-Yemen*. (Basra: Basra Üniversitesi Matbaası, miladi 1980), s. 143, dipnot 294. Başka bir vesileyle *عدنان* ismine ayrıntılı olarak tekrar döneceğim.

⁵⁹ Bakınız: Brockelmann, 41: BZa.

⁶⁰ "ليلة... ilah ismidir". Daha sonraki bir dönemde "ليلة" ismine kısaltma yapılmıştır. *ليلى* ismindeki elifi maksure ve üstündeki fetha uzatması ile müennesliği (dişillik) göstermektedir. Arapçanın eski güney Sami dillerindeki ve diğer Arapça dillerindeki *ي* harfinin kullanımı, hala kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. (Örneğin bakınız: Cantineau, II, 127). En kısa sürede bu konuyu ele almaya çalışacağım. Abdurrahman el-Ensari, *ليلى* nın tam tersi bir kelime olabileceğine inanıyor. Buna da dayanak olarak, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd'in (hicri 223-321) *el-İştikak (الاشتقاق)* şerh ve tahkik: Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, hicri 1378/miladi 1958) cilt: 2, sayfa 301 adlı eserinde geçtiği şekliyle *عبد باليل* ismindeki gibi "باليل" olduğunu gösteriyor.

çalışmaların temellerini kurmanın, Sami dillerinin karşılaştırmalı dil incelemeleri yoluyla elde edilebileceği görüşümdedir. Dilin özelliklerine veya kelimelerin köklerine veyahut dışarıdan dile girmiş kelimelere göre elbette Arapça üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Muhammed Fantar⁶¹, Arap dünyasındaki eski Sami dili çalışmalarının yetersiz ve üzücü bir durumda olduğunu yaptığı bir çalışmada belirtmiştir. Konuştuğumuz ve onunla tefekkür ettiğimiz dilimize bu sayfalarda yazılanların üstüne, buna benzer veya daha iyi bir şekilde yeni bir çalışma yapılmasını umuyorum.

⁶¹ Muhammed Fantar, “el-Arabiyye ve'l-Luğâtu's-Sâmiyye”, *Dilbilim ve Arap Dili Forumu Çalışmaları, Tunus 91-31 Eylül 1978* (Tunus: Tunus Üniversitesi), ss 333-343.